
A német bányajog fejlődése a kezdetektől 1865-ig

A magyarországi montángazdaság jogtörténeti kérdéseinek feltárásával nagyon keveset foglalkoznak a kutatók. Pedig elgondolkodtatóak azok az adatok, melyekre *Zsámboki László* hívta fel a figyelmet: a feudalizmus idején az a vékony bányász-kohász réteg, mely (az eltartottakkal együtt) mindössze 15–20 ezer főből állt, biztosította az államháztartás bevételeinek 30–50 százalékát, azaz majdnem annyit, mint a lakosság kb. 90 százalékát kitevő jobbágyosság (*Zsámboki L.: A Kárpát-medence bányászatának és kohászatának fénykora*. In: *Selmeci ezüst, körmöci arany*, Rudabánya–Miskolc, 2005. 59.). E gazdasági ágazat irányítása és a belőle származó bevételek megfelelő biztosítása részletes közigazgatási jogi szabályozást igényelt. A bányászat és a kohászat veszélyes volta miatt az első munkajogi és szociális jellegű előírások is ezeken a területeken jelentkeztek.

A bányászati tevékenységet legfelső szinten az uralkodó irányította. A bányakincsek is őt illették meg, bárkinek a földjén is találták azokat. Az uralkodónak a bányatermékekhez való jogosultságát biztosította a bányaregálé. A szakirodalomban egységes az az álláspont, hogy a bányaregálé intézményét Németországból vettük át, ezért az erre vonatkozó joganyag vizsgálatához elengedhetetlen a német jogtörténeti munkák tanulmányozása. Ehhez nyújt nagy segítséget *Heiner Lück* hiánypótló, részletes írása, mely a német bányajog és bányagazgatás történetét mutatja be. A német bányászat történetét feldolgozó, eddig négy kötetből álló mű második kötetében olvasható tanulmány segítségével számos olyan kérdés is tisztázható, mely a magyar bányavárosok kialakulásával kapcsolatban merült fel.

Lück szerint a bányajog megjelenése a Német-római Birodalomban a bányaregálé kialakulásával függ össze, amivel első ízben a roncgalliai birodalmi gyűlés foglalkozott 1158-ban. E gyűlésen a jogászok olyan elveket olvastak ki a justinianusi törvénykönyvekből, melyek a császár hatalmát támasztották alá (pl. a császár döntése törvényerejű, ugyanakkor a császárt a törvények nem kötik). A gyűlésen résztvevő római jogászok a bányaregálé intézményének kialakításában és szabályozásában is közreműködtek.

A XIX. századi német szakirodalomban vitatott, hogy a bányaregálé jogosultsága levezethető-e a római jogból. Az igenlők a Digestában található Ulpianus-fragmentumra hivatkoznak: „Publica vectigalia intellegere debemus, ex quibus vectigal fiscus capit: quale est vectigal portus vel venalium rerum, item salinarum et metallorum et picariarum”, vagyis azokat kell állami adóknak (publica vectigalia) tekinteni, melyekből az államkincstár (fiscus) részesedik, ilyen a kikötői adó, a só- és egyéb bányákból, valamint a szurokfőzőktől befolyó adó (Dig. 50.16.17.1). A bányaregálé sajátosságaihoz tartozik ugyanis, hogy a regálé jogosultja a bányászat jogát – ha azt nem kívánja személyesen gyakorolni – átengedheti másoknak, amiért megkapja a nyereség egy részét, általában a tizedét.

A regálé gyakorlását az uralkodó általában átengedte másoknak, s ez a gyakorlat a jogintézmény központi elemévé vált, melyhez a bányaszabadság elve szorosan kapcsolódott. Lüek felhívja a figyelmet arra, hogy a bányaregálé intézménye a földtulajdonos jogainak korlátozására is alkalmas volt, melynek legfontosabb elemévé a bányaszabadság elve vált. A bányaszabadság helytelen értelmezése a magyar szakirodalomban több félreértésre vezetett, ezért érdemes Lüek definícióját idézni: „*A bányaszabadság a bányaregáléval rendelkező személy (Regalherr) jogát jelenti arra, hogy a regálé alá eső ásványokat – tekintet nélkül a földfelszíni tulajdonviszonyokra – bányászhatja. Ez a jog magában foglalta annak jogát is, hogy a regálé jogosultja a bányászatot másnak engedje meg. Ebben az esetben azonban a regálé jogosultja által megadott feltételeket be kellett tartani*” (118. o.). Ha ezt a fogalmat a magyar bányajogi viszonyokra alkalmazzuk, teljesen egyértelművé válik a magyar uralkodók bányagazgatásban betöltött szerepe, amely folytán a bányászatban mindenki csak a regálé jogosultja, a király felhatalmazása alapján vehetett részt, és a királyt illette meg a bányatermékek feletti rendelkezési jog is.

A regálé intézményének magyarországi vizsgálatához is segítséget nyújt Lüek a regálé funkcióinak összefoglalásával: (1) kizárólagosság biztosítása: a jogok az uralkodót illetik, (2) legitimáló funkció: a regálé jogosultja a jogi státuszát felhasználhatta uralkodói tevékenységének igazolására, amely a normaalkotáshoz is alapot nyújtott, (3) gazdasági, fiskális funkció: a regálék jól jövedelmeztek, (4) előnyt nyújtó funkció: a regálé jogosultja a földtulajdonossal szemben is előnyt élvezett a terület használatánál, (5) a hatalom megerősítése: a fejedelemségek kialakulásában financiai hatásuknál fogva nagy szerepet játszottak a regálék.

Lüek kiemeli művében, hogy a bányászattal foglalkozó szakemberek vállalkozási kedvük és szakértelmük miatt nagyon megbecsültek voltak,

ezért a német fejedelmek számos privilégiumban részesítették őket, többek között a szabad költözés jogát is elnyerték. Ez a körülmény magyarázza azt, hogy a magyarországi bányavárosok a tatárjárás után fejlődésnek indultak. E városok főként német bányászok betelepülésével erősödtek, akiket IV. Béla elsősorban abban a kiváltságban részesített, hogy saját szokásjogukat továbbra is alkalmazhatták, amit a Német-római Birodalomból hoztak magukkal. Lück rámutat, hogy már a XIII. század elején megkezdődött a bányajog kodifikálása, mely az egyes bányavidékeken a szabályozandó jogviszonyok egyezősége miatt nagy hasonlóságot mutat, és ezekben a joganyagokban jelentek meg először a munkajogi szabályok is. Az először szokásjogként terjedő, majd feljegyzett bányajogokat a kora újkorban a tartományurak törvényi rangra emelték, melynek első megjelenési formái a bányarendtartások voltak. A bányaregálé jogából az is következett, hogy aki a regálé jogosultja volt, az meghatározhatta a regálével kapcsolatos anyagi és eljárásjogi szabályokat is.

Míg azonban a magyar törvénycikkekben a bányaregálé tárgyát képező kincsek – a só kivételével, melynek kitermelését az uralkodók egyáltalán nem engedték át – csak példálózó felsorolással szerepelnek, a német bányajogi rendelkezésekben pontosan felsorolták az érintett bányatermékeket. Külön kérdésként merült fel, hogy a szén is a regálé jogosultjának fenntartott ásványok közé tartozik-e. A magyar szabályokkal egyezően végül a német szabályozás is kivette a szenet a fenntartott ásványok köréből.

A korai német bányajogban egy sor olyan jogintézmény jelent meg, melyek a kora újkori bányarendtartásokban és a XIX. századi bányajogi kódexekben is központi szerepet játszottak. Lück művének egyik legértékesebb sajátossága, hogy szótárszerűen, pontosan definiálja ezeket a jogintézményeket. Mivel a magyar bányászattal kapcsolatos jogforrások túlnyomó részben német nyelvűek, ezek a definíciók nagy segítséget nyújtanak a témával foglalkozó kutatóknak. Az előbb ismertetett bányaszabadság mellett itt szerepel az első találói jog, a bányatulajdon, a tizedfizetés kötelezettsége, az üzemeltetési kötelezettség, a bányavállalkozás tipikus társaságának, a Gewerkschaft-nak, valamint a Zubeß-nak, azaz a veszteséges üzemeltetés esetén a társak által fizetendő hozzájárulásnak a meghatározása.

Ezenkívül vannak olyan német fogalmak, melyek szinte lefordíthatatlanok, s melyek megértése a bányászatban járatlan kutatóknak nehézséget okoz. Ide tartozik pl. az Erbstollen, melynek jogi szabályozását már a legkorábbi jogforrásokban is megtalálhatjuk. A bányákban ugyanis kezdetben – a megfelelő gépi berendezések hiányában – speciális járatokon (Stollen)

keresztül oldották meg a bányák víztelenítését és levegővel való ellátását. A költségek minimalizálása érdekében egy közös Stollen több bánya rendelkezésére szolgált, ezért speciális jogok vonatkoztak rájuk. A bizonyos mélységet elérő járatok az „Erbstollen” jogi minősítést szereztek meg, melyek üzemeltetői részt kértek a bánya hasznából. A „Gedinge” a bányászok speciális díjazási formája volt, amit meghatározott szakasz vagy köbméter után fizettek. A „Direktionsprinzip” pedig a regálé jogosultjának való alávetettséget fejezi ki.

A Német-római Birodalomban a XVI. századtól kezdődően megjelentek a bányarendtartások gyűjteményei. Lück részletesen ismerteti Thomas Wagner: *Corpus Juris Metallici* című művét, mely a XVIII. századi bányajogi művekre komoly hatást gyakorolt, s mely számunkra azért érdekes, mert Selmezbánya bányajogi szabályai is megtalálhatók benne.

A legnagyobb hatást a többi rendtartásra I. Keresztély választófejedelem bányarendtartása (*Kursächsische Bergordnung Christians I. von 1589*) gyakorolta, ezért ennek szövegét Lück magyarázatokkal ellátva teljes egészében közli. A magyarázatok között számos fogalom meghatározása is szerepel, melyek a bányai igazgatásban résztvevő hivatalnokokról is átfogó képet nyújtanak.

A magyarországi viszonyokhoz hasonlóan a bányajog Németországban is partikuláris volt, amit tovább bonyolított az, hogy az uralkodó a regálé-jogosultságát átengedte a fejedelmeknek. Lück művének harmadik részében öt terület bányajogát és bányai igazgatását mutatja be, ami a XVIII. század közepe és a XIX. század eleje között érvényesült. A bemutatott bányajogok közé tartozik a szász bányajog, mely az egész német bányajog számára mintaként szolgált. A bányajog forrásai közül kiemelkedik a szokásjog, melyre a törvényekkel szemben is lehetett hivatkozni. A szokás szokásjoggá válásának igen érdekes, meghatározott rendje volt. Egy eseménynek 31 év, 6 hét és 3 nap időtartam alatt két-három alkalommal közel azonos módon kellett megtörténnie, amit hasonlóan ítélték meg. Ezek a történések nem folyhattak titokban, és a szokásjogok nem keletkezhetek erőszak vagy megállapodás által. Aki egy eljárásban szokásjogra hivatkozott, annak azt igazolnia kellett. A szász jogforrások sokrétűségét jelzi a Lück által felsorolt számos bányarendtartás, melyek akár egyetlen bányára is vonatkozhattak.

A szász bányai igazgatás szintén mintaként szolgált a többi bányavidék számára. Ha ezt a magyarországi bányai igazgatással hasonlítjuk össze, észrevehetjük, hogy ott is központi szerepet játszott a bányamester, és volt egy – a mi főkamagrófunckhoz hasonló – főhivatalnok, akinek alárendelték a többi hivatalnokot.

A szerző másodikként a porosz bányajogot mutatja be. A bányajog forrásainak ismertetése itt a XVII–XVIII. század fordulójával kezdődik. A porosz központi területek ugyanis addig nyersanyagban szegény vidékek voltak, ezért sem porosz bányarendtartás megalkotására, sem bányaigazgatásra nem volt szükség. A só- és kőbányák, valamint a kohászat működtetése szerződéseken és privilégiumokon alapult. A helyzet 1680-ban változott meg, amikor több, ásványkincsekben gazdag területet csatoltak a Poroszország egyik központi területének számító brandenburgi választófejedelemséghez. Az ekkor végbevitt finanszírozási, szabályozási és adminisztrációs próbálkozások még nem az államtól, hanem magánosoktól eredtek. II. Frigyes idején több bányakerületben alkottak bányarendtartást, melyek azonban nem voltak egymással összhangban. II. Frigyes kodifikációs törekvéseinek köszönhetően 1784 és 1788 között elkészült egy hatkötetes törvénytervezet, melyben minden jogterület szerepelt; a bányajog „A bányaregáléről” címszó alatt nyert összefoglalást. II. Frigyes nem érthette meg a kodifikációs reformok befejezését, így az II. Frigyes Vilmos porosz király nevéhez fűződik, aki végül a Porosz Általános Törvénykönyvet (Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten) 1792. június 1-jével hatályba léptette. A törvénykönyvben a bányajogi rendelkezések is helyet kaptak, melyek alapjául a korábbi bányarendtartások szolgáltak. A kodifikációs törekvésekről írt rész nemcsak a bányajogról, hanem a korabeli porosz jogalkotásról is számos érdekességet tartalmaz. A bányaigazgatás felső szintjén a főbányahivatalnokok álltak, akik elkülönültek az általános hivatalnokoktól, és egy-egy bányakerületet felügyeltek.

A szerző által kiválasztott negyedik terület a Mansfeldi Grófság. Más területeken a kohók tartoztak a bányakerülethez, itt fordítva, a kohókhöz tartoztak a bányakerületek és a bányatársaságokat is a kohókról nevezték el. Mivel a grófság elsősorban a rézkereskedelemben volt érdekelt, a bányatársaságok tagjai különféle konferenciákat, tanácskozásokat tartottak. Az 1674-es bányarendtartás egy ún. „Generaltag” (vezetői gyűlés) négyvenkénti összehívását írta elő, melyen a mansfeldi grófok, a lipcsei tanács, a bányahivatalnokok és a bányatársaságok tagjai vettek részt.

Külön fejezet foglalkozik a francia bányajoggal. A napóleoni háborúk után ugyanis a francia bányajog igen nagy hatással volt a német bányajogra. A Rajna bal partján lévő bányavidékeken közvetlenül alkalmazták a francia joganyagot, ami 1791 és 1810 között a németországi törvényhozást is nagymértékben befolyásolta. Az 1791-es francia bányatörvény elválasztotta a földtulajdont a bányatulajdontól, és a bányákra a nemzeti rendelkezési jogot terjesztette ki, a bányászatot állami engedéllyel és felügyelet mellett

lehetett folytatni. Az állam legfeljebb 50 évre adhatott bányászatra koncessziót. A német bányajogtól eltérően azonban a francia jog nem ismerte a kutatási szabadság intézményét, ezért a tulajdonos engedélye nélkül nem lehetett másnak a telkén kutatást végezni. A napóleoni törvényhozás ezen 1810-ben úgy változtatott, hogy a bányatulajdont mint ingó dolgot magántulajdonnak nyilvánította, s ezzel – bár továbbra is állami engedély kellett a bányaműveléshez – megszüntette az 50 éves koncessziós határidőt. A törvény a földben található ásványokat a földtulajdon részének nyilvánította. A bevezetett kutatási szabadság a földtulajdonost illette meg, aki ezt másnak is átengedhette. Ha ezt nem akarta, az illetékes bányahivatal adhatta meg az engedélyt, a tulajdonost azonban kártalanítani kellett.

Az 1810-es francia bányatörvény így megszüntette a bányaregálé, és ezzel együtt a „Direktionsprinzip” intézményét. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy Magyarországon éppen az hiúsította meg a bányajogi kodifikációt, hogy megoldatlan problémát jelentett a regálé jog tartalmának meghatározása, valamint annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a szén a földtulajdon része legyen-e vagy sem. A franciák legyőzése és a rajnai provinciák visszaszerzése után a Rajna bal oldalán lévő területeken továbbra is a francia jog érvényesült. 1816-ban Bonnban létrehozták az Alsórajnai Provinciák főbányahivatalát.

A szerző végül a Vesztfáliai Királyság bányajogát és bányai igazgatását ismerteti. A bányászati igazgatás bemutatása mellett e rövid életű királyság alapításáról és működéséről is átfogó képet nyerhetünk. A királyság területén továbbra is fennmaradt a bányaregálé intézménye és a bányászati szabadság elve. A bányajog és bányai igazgatás újjászervezésének alapjául egy 1809-es királyi dekrétum szolgált, mely felállította a bánya-, a kohó-, a só- és az ásványi üzemek, továbbá a pénzverés, a hidak és országutak főigazgatási szervezetét.

Az utolsó fejezetben a szerző a XIX. század első felében történő jogalkotási kísérleteket ismerteti. Poroszországban a különféle területek sokféle bányajogának egységesítésére törekedtek, melyet először egyes intézmények törvények általi szabályozásával, valamint kabinetparancsokkal, majd a század közepétől novelláris törvényhozással próbáltak megoldani. 1850 és 1863 között tizennégy törvényt hoztak, melyek előkészítették az 1865. évi Általános Bányatörvény megalkotását. Poroszországgal párhuzamosan Szászországban is törvényhozási reformokra került sor. Ennek első mérföldköve a bányászati regáléről szóló 1851. évi törvény volt, mellyel a regálé évszázados jogintézményét részben megszüntették, részben erőteljesen korlátozták. Hosszú előkészítő munka után született meg 1868-ban a Szász

Általános Bányatörvény, mely – a többi német államban alkotott törvénytől eltérően – nem a porosz bányatörvényt vette mintának, hanem az 1865-ben hatályba lépett Szász Polgári Törvénykönyv azon szabályaihoz igazodott, melyek a földtulajdonos jogállásáról szóltak.

Heiner Lück, a lipcei Szász Tudományos Akadémia rendes tagja, művének megírásakor igen nehéz feladatra vállalkozott, hiszen az óriási Német Birodalom számos bányavidékének bonyolult jogi szabályozását kellett feldolgoznia. Munkája jól sikerült, kutatási eredményeit világosan tudta összefoglalni. A több mint százoldalas tanulmány logikus felépítése és olvasható stílusa a német történelem iránt érdeklődők számára is érthetővé teszi a német bányajog fejlődésének alakulását.

Heiner Lück: *Die Entwicklung des deutschen Bergrechts und der Bergbaudirektion bis zum Allgemeinen (preußischen) Berggesetz 1865.* [A német bányajog és bányai igazgatás fejlődése az 1865. évi Általános (porosz) Bányatörvényig.] In: Wolfhard Weber et al. (Hrsg.): *Geschichte des deutschen Bergbaus*, Bd. 2: *Salze, Erden und Kohlen. Der Aufbruch in die Moderne im 18. und frühen 19. Jahrhundert.* Aschendorff Verlag, Münster, 2015. 111–216. o.

Gedeon Magdolna